

Dorota Wereda

Biskupi unickiej eparchii lwowskiej – pośrednicy między Wschodem i Zachodem w przestrzeni miejskiej Lwowa w XVIII wieku

Після вступу до унії єпископи Львівської унійної єпархії стали активними учасниками суспільного і релігійного життя Львова, прокладаючи шлях до поступу Західної цивілізації на Схід.

Ключові слова: Львів у вісімнадцятому столітті, уніатська єпархія у Львові, уніатські єпископи, сім'я Шептицьких

Decyzja biskupa diecezji lwowskiej Józefa Szumlańskiego podjęta 14 kwietnia 1700 r. we Lwowie w katedrze św. Jura podczas soboru generalnego duchowieństwa o przystąpieniu do unii z Kościołem rzymskokatolickim i publiczne ogłoszenie wyznania wiary 6 czerwca 1700 r. w Warszawie w obecności prymasa, nuncjusza Jana Antoniego Davii, króla, senatu i zgromadzonej szlachty wyznaniem wiary¹ dla eparchii lwowskiej była ważną decyzją wpływającą na przeobrażenia sytuacji religijnej i kulturowej. Decydujący udział w jej kształtowaniu w wielokulturowej społeczności miejskiej Lwowa mieli jej hierarchowie. W pierwszych latach po deklaracji przystąpienia do unii rządu w diecezji sprawowali wywodzący się z Cerkwi prawosławnej Józef Szumlański (do 1708 r.) i Baarlam Szeptycki (w latach 1710–1715). Był to czas stabilizowania się sytuacji wewnętrznej w oparciu o własne kręgi rodzinne i towarzyskie. O szacunku jakim był obdarzany Barlaam Szeptycki może świadczyć nadanie mu przez Augusta II stopnia rotmistrza chorągwi pancерnej w autoramencie narodowym (1713 r.)².

Pomimo gwarancji zachowania obrządku i liturgii biskupi lwowscy organizowali i uczestniczyli w wydarzeniach, które w odbiorze opinii publicznej były czytelnym przesłaniem o wejściu do wpływów Stolicy Apostolskiej. Ważnym elementem tworzenia wizerunku były ceremonie religijne, szczególnie te z wykorzystaniem przestrzeni publicznej i gromadzących wielu uczestników. Do tego nich zaliczały się ceremonie związane z objęciem diecezji. Pierwszą była konsekracja Atanazego Szeptyckiego (Baarlam Szeptycki uzyskał święcenia w Warszawie) 22 września 1715 r. dokonana przez metropolitę Leona Kiszkę w cerkwi *Uspienskiej* lwowskiego bractwa stauropigialnego³. Ważnym motywem rezygnacji z organizacji ceremonii w soborze św. Jura, na rzecz cerkwi należącej do bractwa, mogła być chęć zmanifestowania wobec opinii publicznej i przekazania w sposób czytelny dla wszystkich przesłania o uznaniu przez bractwo w 1708 r., po długich oporach unii⁴. Kolejnym biskupem lwowskiej diecezji

unickiej był bratanek Atanazego, Ludwik Leon Szeptycki. Chociaż jego konsekracja miała miejsce w klasztorze bazylikańskim w Milczach (14 maja 1749 r.), we Lwowie w święto Apostołów Piotra i Pawła (29 czerwca) zorganizowano uroczysty ingres wraz z procesją prowadzoną od kościoła bernardynów do cerkwi *Uspięńskiej*. Prawdopodobnie o przebiegu procesji zdecydowała chęć zaprezentowania nowego biskupa w centrum życia publicznego miasta. W ingresie asystowali sufragani łańciewskiej archidiecezji lwowskiej Samuel Głowiński i biskup diecezji bakowskiej obrządku łańciewskiego Rajmund Jezierski⁵. Okazją do publicznego świętowania było złożenie przez Ludwika Leona Szeptyckiego przysięgi wierności Stolicy Apostolskiej po wydaniu (20 grudnia 1763 r.) bulli prekonizującej na koadiutora metropolity (30 października 1764 r.). Najpierw koadiutor nominat został przyjęty przy huku dział w pałacu odbierającego przysięgę arcybiskupa łańciewskiego Wacława Hieronima Sierakowskiego, następnie obaj hierarchowie pojechali do katedry św. Jura i tam dokonano uroczystego obrzędu. Po wydanym obiedzie z udziałem wielu przedstawicieli magnaterii i szlachty, bazylianie i jezuici przeprowadzili dedykowaną Leonowi Szeptyckiemu dysputę⁶. Uroczyste ceremonie towarzyszyły pierwszemu biskupowi unickiej diecezji lwowskiej nominowanemu przez władzę austriacką, Piotrowi Bielańskiemu. Konsekracji dokonał 8 września 1781 r. przybyły do Lwowa metropolita Jason Smogorzewski w asyście koadiutora biskupa bakowskiego obrządku łańciewskiego Dominika Piotra Karwosieckiego i arcybiskupa ormiańskiego Jakuba Waleriana Tumanowicza. W świetle relacji uczestnika wydarzeń ceremonia odbyła się «z wielką wspaniałością i triumfem». Na tę okoliczność przygotowano wystrój wnętrza lwowskiej katedry. W centralnym miejscu pod kopułą umieszczono przykryty dywanami tron. Po prawej stronie umieszczono adamaszkowy baldachim z portretami papieża Piusa VI i cesarza Józefa II⁷. Kazanie wygłosił znany kaznodzieja Antoni Janiszewski, kanonik lwowski i kijowski obrządku łańciewskiego. Na uroczystości obecni byli gubernator Camill de Brigido, urzędnicy miejscy Lwowa i rzesze wiernych «ze wszystkich stron o mil kilkanaście i kilkadziesiąt zgromadzić się byli w tak wielkiej liczbie, że nie tylko cerkiew na dole, ale nawet wszystkie ganki cerkiewne samych tylko zacniejszych osób obejmować i mieścić nie mogły»⁸.

Ważnym wydarzeniem dla opinii publicznej były zapewne również pogrzeby biskupów lwowskich. Zachowana relacja przekazuje informację o kilkudniowej ceremonii pogrzebowej z 1747 r. Atanazego Szeptyckiego, której towarzyszył wyszukany program ikonograficzny rozwinięty wewnątrz i na zewnątrz świątyni. Dekoracja umieszczona na zewnątrz świątyni przyciągała uwagę uczestników ceremonii okazałą, lśniąca złotem, bramą triumfalną z drzewem genealogicznym rodu Szeptyckich i dekoracją w postaci biskupich insygniów. Fasadę cerkwi ozdobiły łańciewskie inskrypcje (ich treści nie podano), a także usytuowane na cokołach rzeźby symbolizujące: Stolicę Apostolską, Rzeczypospolitą, diecezję metropolitarną i

rodzinę zmarłego. W kondukcie pogrzebowym oprócz dostojników cerkiewnych (biskupa przemyskiego i administratora lwowskiego Onufrego Szumlańskiego, biskupów: włodzimierskiego Teofila Godebskiego, łuckiego Teodozego Rudnickiego, archimandryty bazylikańskiego klasztoru w Owruczu Hipacego Bilińskiego) kroczyli dostojnicy Kościoła obrządku łacińskiego: sufragan lwowski obrządku łacińskiego Samuel Głowiński, sufragan łucki Hieronim Szeptycki, kanonik archikatedry lwowskiej obrządku łacińskiego Stefan Mikulski, sufragan lwowski obrządku ormiańskiego Jakub Augustynowicz oraz duchowieństwo obrządku łacińskiego i greckiego, kler z Kolegium Pontificum, chorągiew miejska oraz wielu dostojników świeckich, wśród których byli członkowie rodzin Czetwertyńskich, Kalinowskich, Kuropatnickich, Mrozowiców⁹. Przypomnieniu zasług zmarłego, ale przede wszystkim dodaniu prestiżu rodzinie służyła mowa pogrzebowa prezentująca koligacje rodu Szeptyckich m. in. z Baranowskimi, Bielskimi, Dyakowskimi, Jurzyńskimi, Kunaszewskimi, Korytkowskimi, Malińskimi, Lisowskimi, Lityńskimi, Łuszczewskimi, Skarbkami, Ustrzyckimi. Być może inspiracją dla organizatorów były informacje o wyreżyserowanych uroczystościach pompy funeralnej wraz z bogatym programem dekoracyjnym wystawnego pogrzebu czasów saskich hetmana Michała Serwacego Wiśniowieckiego w 1744 r., której metropolita Atanazy Szeptycki był uczestnikiem¹⁰. Podobnie jak tam, celem pompy funeralnej biskup była zarówno gloryfikacja zmarłego, jak i jego rodziny. Ceremonia pogrzebowa Atanazego Szeptyckiego poprzez naśladowanie sarmackiego ceremoniału pogrzebowego dworów magnackich podnosiła prestiż i potwierdzała przynależność biskupa do kręgu lwowskich elit.

Ważnym elementem tworzenia wizerunku eparchów lwowskich wśród szerokiego grona odbiorców był udział w ceremoniach koronacyjnych otaczanych powszechnym kultem wizerunków Matki Boskiej. Uroczystości koronacyjne cieszyły się ogromnym zainteresowaniem wiernych wszystkich obrządków i oprócz wymiaru religijnego stawały się okazją do propagowania i budowania prestiżu osób zaangażowanych w ich organizację. Lwowscy biskupi unicy chociaż nie podjęli inicjatywy organizacji otaczanego powszechną czcią wizerunku Matki Bożej Trembowelskiej z katedry św. Jura, aktywnie uczestniczyli w lwowskich ceremoniach koronacyjnych: w kościele dominikanów (1751 r.) i w katedrze łacińskiej (1776 r.). W uroczystościach w lwowskim kościele Bożego Ciała w programie dekoracji znalazły się elementy nawiązujące do Cerkwi unickiej, a jedna z bram została dedykowana *ruskiej* metropolii. Każdego dnia w czasie oktawy ceremonii odbywały się wystawne nabożeństwa, procesje, składanie wotów, dysputy teologiczne, występy kapel i pokazy fajerwerków na placu przed katedrą św. Jura. W uroczystościach katedralnych unicki biskup lwowski Leon Szeptycki wraz z arcybiskupem łacińskim Wacławem Hieronimem Sierakowskim i arcybiskupem ormiańskim Jakubem Augustynowiczem kroczyli na czele procesji z koronowanym obrazem przez bramy tryumfalne wokół ratusza¹¹. Przekaz wizualny

kierowany do rzesz uczestników ceremonii koronacyjnych utwierdzał odbiorców w przekonaniu o przynależności hierarchów unickich do kreatorów barokowej kultury sarmackiej. Hierarchowie unicy stawali się członkami społecznej elity, na równi z magnatami i infulatami obrządku łacińskiego. Wspólne uczestnictwo w ceremoniach religijnych było ważnym komunikatem o przynależności to tej samej wspólnoty religijnej uznającej zwierzchnictwo Stolicy Apostolskiej.

Biskup Piotr Bielański został zaproszony do udziału w procesji ku czci beatyfikowanego przez Piusa VI w 1790 r. Jakuba Strepy (Strzeмиę), zorganizowanej w 1791 r. we Lwowie. W świetle relacji przekazanej do Rzymu przez arcybiskupa lwowskiego Ferdynanda Kickiego na czele procesji z relikwiami błogosławionego z kościoła pojezuickiego do katedry łacińskiej kroczyli hierarchowie trzech obrządków: arcybiskup ormiański Jakub Tumanowicz, sufragan lwowski Kajetan Kicki i biskup unicki Piotr Bielański¹².

Biskup Bielański podjął inicjatywę przywrócenia w przestrzeni miejskiej Lwowa kultywowanej w Kościołach Wschodnich uroczystej ceremonii święcenia wody w Święto Objawienia Pańskiego. Popularyzacji tego nabożeństwa miał służyć wydany drukiem opis ceremonii, której przewodniczył Bielański w 1789 r. we Lwowie. Wydawnictwo miało też zapewne na celu upowszechnienie i ujednoczenie przebiegu ceremonii. Przypomniano, że w Kościele wschodnim tradycja uroczystego święcenia była znana od czasów pierwszych chrześcijan. Motywem powrotu do tej praktyki było kultywowanie tego nabożeństwa przez nieliczną społeczność prawosławną Lwowa oraz w wielu parafiach wiejskich i miejskich. Powrót do tradycji był również odpowiedzią na petycje wielu wiernych. Podniesieniu rangi uroczystości służył jej uroczysty przebieg. W cerkwi katedralnej zgromadzili się wierni wraz z parochami ze wszystkich lwowskich parafii, aby po liturgii w uroczystej procesji przejść do publicznej studni na rynku, udekorowanej na nabożeństwo. W procesji ze śpiewem hymnów kroczył biskup w stroju liturgicznym, klerycy i duchowni oraz «trzydziestu militarnych w czasie nabożeństwa ognia dawać mających», cechy z chorągwiami, kilka tysięcy wiernych. Po przybyciu na miejsce obrzędu odczytano stosowne teksty liturgii, po których przy śpiewie alleluja biskup obchodził studnię i osobiście śpiewał ewangelię. Po krótkim kazaniu biskup zanurzył trzykrotnie krzyż w wodzie. Po każdym zanurzeniu «dawano ognia». Po skończonym nabożeństwie nastąpiło błogosławieństwo ze świecami¹³.

Nową formą wyrazu zewnętrznej oprawy życia codziennego i ceremonii liturgicznych była muzyka. Biskupi aspirując do naśladowania zwyczajów podpatrzonych na dworach magnackich i dostojników obrządku łacińskiego utrzymywali kapele i zespoły śpiewacze, które uświetniały występami prywatne i cerkiewne uroczystości. Zespół muzyczny utrzymywał Atanazy Szeptycki. Prezentował znaczący poziom, skoro biskup zdecydował się uświetniać muzyką swojej kapeli wystawne uroczystości

pogrzebowe hetmana Michała Serwacego Wiśniowieckiego i odprawił liturgię «przy swojej domowej muzyce»¹⁴. O utalentowanych śpiewaków zabiegał kolejny biskup lwowski Leon Szeptycki. W sprawie pozyskania śpiewaka doświadczonego m. in. w kapeli lwowskich jezuitów interweniował u Michała Kazimierza Radziwiłła, aby wyraził zgodę na wejście do grona «kapeli biskupa, ile że partytury chorału ruskiego ile tyle rozumie»¹⁵. Kapelą Leona Szeptyckiego do 1775 r. kierował Alessandro Danesi (d' Anesi). O jego wielkim kunszcie świadczy pozyskanie go do orkiestry teatralnej na warszawskim dworze króla Stanisława Poniatowskiego¹⁶. Muzyka wykonywana przez biskupią kapelę uświetniała uroczystość ku czci św. Stanisława w kościele franciszkanów w Haliczu, którą biskup Ludwik Leon Szeptycki celebrował sumę «przy rezonacyi własnej wybornej kapeli» (8 maja 1753 r.)¹⁷.

Wyrazem recepcji przez biskupów lwowskich wzorców kultury łacińskiego kręgu kulturowego w architekturze jest decyzja Atanazego Szeptyckiego o przebudowie gmachu świątyni katedralnej we Lwowie. Okazały gmach na górującym nad miastem wzniesieniu miał być czytelnym dla wszystkich mieszkańców symbolem Cerkwi unickiej. Pomimo dobrego stanu technicznego starego, wzniesionego w XV wieku gmachu, w 1743 r. zburzono go «z wielką trudnością dla twardości murów»¹⁸. Na doradcę w sprawie wyboru architektury nowej inwestycji Atanazy Szeptycki wybrał, pracującego dla wojewody kijowskiego Franciszka Salezego Potockiego, Francuza Piotra Ricaud de Tirregaille¹⁹. Autorem projektu i głównym realizatorem został Bernard Meretyn. Zgodnie z zamiarami biskupów lwowska świątynia miała nawiązywać do tradycyjnych form cerkwi ruskich, ale przewyższać je skalą i bogactwem form architektonicznych, uwzględniających aktualną modę płynącą z Europy²⁰. Pomysł cerkwi zbudowanej z duchem nowych czasów w efektownej późnobarokowej formie był w ówczesnym kontekście kulturowym bardzo odważny i wybudzał kontrowersje między innymi w gronie lwowskich bazylianów, zarzucających biskupowi łamanie kanonów tradycji cerkiewnej i świętokradztwo. Atanazy Szeptycki podejmując tę obarczoną ryzykiem decyzję brał pod uwagę przeobrażenia w przestrzeni miejskiej i potrzebę podniesienia statusu unickiej katedry wymuszoną przez bieżącą sytuację. Czas budowy katedry we Lwowie zbiegł się z budową kościołów: dominikanów, św. Antoniego, św. Marcina, św. Mikołaja²¹. Kontynuatorem dzieła Atanazego Szeptyckiego był jego następca Ludwik Leon Szeptycki, który doprowadził do ukończenia dekoracji rzeźbiarsko-kamieniarskiej fasady, współtworzonej przez ekspresyjne rzeźby dłuta Jana Jerzego Pindla, w której oprócz konnej figury patrona katedry, św. Jerzego, umieszczono na postumentach posągi św. Leona papieża i św. Atanazego, patronów biskupów z czasów budowy oraz kartusz z herbem Szeptyckich²², nawiązującej zdecydowanie do efektownych koncepcji rzymskiego dojrzałego baroku i rokokowej sztuki krajów habsburskich²³. Dekoracja rzeźbiarska i ornamentalna lwowskiej katedry służyła podniesieniu rangi nie tylko Cerkwi unickiej, lecz także

prestiżowi rodziny Szeptyckich. Figura świętego papieża przypominała ponadto o uznaniu władzy Stolicy Apostolskiej i wprowadzała unitów do kręgu kultury łacińskiej.

Biskupi unickiej eparchii lwowskiej w XVIII wieku poprzez organizację i udział w ceremoniach w przestrzeni miejskiej Lwowa oraz wzniesienie barokowej okazałej świątyni katedralnej w sposób czytelny i zrozumiały dla wszystkich warstw społecznych stawali się pośrednikami kulturami Wschodu i Zachodu. Motywami ich zaangażowania w modne, barokowe formy przekazu społecznego w przestrzeni publicznej miasta, nierzadko wzorującej się na styl życia magnaterii, było podniesienie prestiżu rodu (Szeptyccy), ale również wzmocnienie rangi społeczności unickiej. Pomimo tych ewolucyjnych przeobrażeń biskupi pozostali świadomi własnej tożsamości i odrębności Cerkwi unickiej w wielokulturowej przestrzeni Lwowa w XVIII wieku i przeobrażenia traktowali jako narzędzie komunikacji i część szerszej strategii «wmontowania» łacińskich «nowości» w ruski kontekst katolicki²⁴.

- 1 M. Andrusiak, Józef Szumlański. Pierwszy biskup unicki lwowski (1667–1708). – Lwów 1934. – S. 117–119.
- 2 Центральний Державний Історичний Архів України у Львові, Ф. 408, sygn. 887. – S. 1–2.
- 3 Epistolae metropolitaram Kioviensium catholicorum Leonis Kiška, Athanasii Szeptyckij, Floriani Hrebnyckij, vol. 4 (1714–1762), collegit, paravit, adnotavit editionemque curavit P. Athanasius G. Welykyj. – Romae 1958. – S. 155; Собори Львівської епархії XVI–XVIII століть / Упор. та істор. нарис І. Скочиляса. – Львів 2006. – S. CXIX.
- 4 I. Isaievycz, Voluntary Brotherhood. Confraternities of Laymen in Early Modern Ukraine. – Edmonton–Toronto 2006, s. 109; Documenta Pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia, vol. 2 (1700–1953), coll. P. Athanasius G. Welykyj. – Romae 1954. – S. 9–11.
- 5 M. Harasiewicz, Annales Ecclesiae Ruthenae gratiam et communionem cum S. Sede Romana habentis [...]. – Lwów 1862. – S. 573–574.
- 6 M. Harasiewicz, dz. cyt., s. 574; Jul.[ian] B.[Bartoszewicz], Encyklopedia powszechna, t. 24. – Warszawa, 1867. – S. 625.
- 7 Tamże. – S. 97.
- 8 Tamże. – S. 93.
- 9 Mojżesz Bohaczewski, Via aeternitas per januam mortis patefacta avitae soleae pie Illustrissimi Excellentissimi Reverendissimi Domini D. Athanasii in Szeptyce Szeptycki [...] eundem ad finem ultimum cum funebri pompa deducens, Leopoli, anno 1747, die 19. Januarii.
- 10 Baranowski J. A. Rola rodzin magnackich w osiemnastowiecznych uroczystościach koronacyjnych na wschodnich terenach Rzeczypospolitej. [w:] Sztuka ziem wschodnich Rzeczypospolitej XVI–XVIII w., red. J. Lileyko. – Lublin 2000. – S. 628.
- 11 Baranowski A. J. Koronacje wizerunków maryjnych w czasach baroku. Zjawisko kulturowe i artystyczne. – Warszawa 2003. – S. 198.
- 12 Relacje arcybiskupów lwowskich 1595–1794, wyd. T. Długosz. – Lwów 1937. – S. 139–140.

- 13 Opisanie publicznego święcenia wody w stołecznym mieście Galicyi Lwowie przez JW. Imci Xiędza Piotra Bielanskiego Biskupa Lwowskiego, Halickiego, y Kamienieckiego, odprawionego w dzień uroczystości Ziawienia Bożego podług nowego 17, podług starego kalendarza 6 Stycznia przypadającej, za staraniem JJ. PP. uprzywileiowanych nadwornym Dekretem Cesarskim Nacyi Ruskiej Seniorów a razem Kollatorow i Prowizorów Cerkwi parafialney Lwowskiej mieyskiej, Lwów 1789.
- 14 Muzyka w czasopismach polskich XVIII wieku, oprac. J. Szwendowska. – Kraków 1975. – S. 69, 187.
- 15 Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Radziwiłłów V, sygn. 15748, Leon Szeptycki do Michała Kazimierza Radziwiłła, 23 VI 1751, s. 6–7; Археографический Сборник, т. 7. – Вильно, 1870. – S. 226.
- 16 Osadzenie Danesiego na dworze królewskim na skutek intryg dworskich nie powiodło się, ale kapelmistrz L. Szeptyckiego w 1776 r. otrzymał posadę na dworze Michała Kazimierza Ogińskiego w Słonimiu. A. Żórawska–Witkowska, Muzyka na dworze i w teatrze Stanisława Augusta. – Warszawa 1995. – S. 51.
- 17 Muzyka w czasopismach polskich... – S. 88.
- 18 Urzędowa Wizja Cerkwi i monasteru S. Jerzego Męczennika we Lwowie, na żądanie OO. Bazylianów tegoż Monasteru, przedsięwzięta ze strony Magistratu miasta Lwowa dnia 12 lipca 1765 roku, oprac. A. S. Petruszewicz, «Przegląd Archeologiczny», Lwów 1883. – S. 128; T. Mańkowski, Lwowskie Kościoły barokowe. – Lwów 1932. – S. 107; P. Krasny, Architektura cerkiewna na ziemiach ruskich Rzeczypospolitej. – Kraków 2003. – S. 132.
- 19 Górska A. Kresy. Przewodnik. – Kraków 2005. – S. 18.
- 20 Krasny P. Architektura cerkiewna na ziemiach ruskich... – S. 156–157.
- 21 Mańkowski T. dz. cyt., Lwów, 1932. – S. 99–105.
- 22 Mańkowski T. dz. cyt., s. 114, 142; P. Krasny, Katedra Św. Jura we Lwowie a tradycyjna architektura cerkiewna Rusi Czerwonej, [w:] Sztuka kresów wschodnich, t. 5, red. A. Betlej, P. Krasny. – Kraków 2003. – S. 54–84.
- 23 Krasny P. Okcydentalizacja czy modernizacja? Uwagi o przemianach unickiej architektury sakralnej w Rzeczypospolitej w wieku XVIII, «Krakowskie Zeszyty Ukrainoznawcze», 5/6 (1996/1997). – S. 137.
- 24 Skoczylas I. Sobory eparchii chełmskiej XVII wieku. Program religijny Slavia Unita w Rzeczypospolitej. – Lublin 2008. – S. 87.

Summary

Dorota Wereda

Bishops of the union Diocese in Lviv – intermediaries between Eastern and Western culture in Lviv of 18 century

After joining the union the bishops of Lviv Uniate diocese became active participants of the social and religious life of the city, paving the way for the progress of Western civilization to the East.

Keywords: Lviv in the eighteenth century, union Diocese in Lviv, bishops of the union, the family Szeptycki